ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal

SCIENTIFIC RESEARCH

International online scientific journal

aem.az

AEM

e-ISSN: 2789-6919

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

ELMİ TƏDQİQAT

Beynəlxalq onlayn elmi jurnal
İmpakt Faktor: 0.543

Cild: 2 Sayı: 11

SCIENTIFIC RESEARCH

International online scientific journal
Impact Factor: 0.543

Volume: 2 Issue: 11

Bakı – Baku
2022

Jurnal 01.03.2021-ci ildə
Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi
Mətbu nəşrlərin reyestrinə
daxil edilmişdir.
Reyestr № 4336

The journal is included in the
register of Press editions of the
Ministry of Justice
of the Republic of Azerbaijan on
01.03.2021.
Registration No. 4336

Redaksiyanın ünvanı
AZ1073, Bakı şəh.,
Mətbuat prospekti, 529,
“Azərbaycan” nəşriyyatı,
6-cı mərtəbə

Editorial address
AZ1073, Baku,
Matbuat avenue, 529,
“Azerbaijan” Publishing House,
6-th floor

Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 99 807 67 68
+994 12 510 63 99

E-mail:
tedqiqat1707@aem.az

Beynəlxalq indekslər / International indices

e-ISSN: 2789-6919
DOI: 10.36719

© Jurnalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.
© It is necessary to use reference while using the journal materials.
© https://aem.az
© info@aem.az

Təsisçi və baş redaktor

Tədqiqatçı Mübariz HÜSEYİNOV, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Founder and Editor-in-Chief

Researcher Mubariz HUSEYINOV, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
+994 50 209 59 68
tedqiqat1868@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-5274-0356

Redaktor

Assoc. Prof. Dr. İlham MƏMMƏDLİ, AMEA Ədəbiyyat İnstitutu / Azərbaycan
m_ilham63@mail.ru

Editor

Assoc. Prof. Dr. Ilham MAMMADLI, ANAS Institute of Literature / Azerbaijan
m_ilham63@mail.ru

Redaktor köməkçisi

Magistrant Aytən MƏCNUNLU, Azərbaycan Elm Mərkəzi / Azərbaycan
aytanmacnunzade@gmail.com

Assistant editor

Master Aytan MAJNUNLU, Azerbaijan Science Center / Azerbaijan
aytanmacnunzade@gmail.com

Dillər üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytac ZEYNALOVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan

Language editors

Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytaj ZEYNALOVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan

Elmi sahələr üzrə redaktorlar

Prof. Dr. Şəhla SƏMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Müseyib İLYASOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Əli ZALOV, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Yaşar MEHRƏLİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Xatirə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Afərin ABBASOVA, Qərbi Kaspi Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Həbibə ALLAHVERDİYEVA, Naxçıvan Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şəfəq ABDULLAYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUCOVA, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HACIYEV, Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Tərxan CƏBRAYILOV, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Zəfər CƏFƏROV, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti / Azərbaycan
Dr. Fuad RZAYEV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Editors in scientific fields

Prof. Dr. Shahla SAMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Museyib ILYASOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Ali ZALOV, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Yashar MEHRALIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Khatira HUSEYINOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Afarin ABBASOVA, Western Caspian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Habiba ALLAHVERDIYEVA, Nakhchivan State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shafag ABDULLAYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elza ORUJOVA, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Mahir HAJIYEV, Animal Husbandry Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Tarkhan JABRAYILOV, Azerbaijan University of Architecture and Construction / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Zafar JAFAROV, Azerbaijan University of Architecture and Construction / Azerbaijan
Dr. Fuad RZAYEV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan

REDAKSİYA HEYƏTİ

Humanitar və ictimai elmlər

Prof. Dr. Nərgiz AXUNDOVA, AMEA Tarix İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Yerden KAJIBEK, Qazax dili Akademiyası / Qazaxıstan
Prof. Dr. İrina KREYDİÇ, Ukrayna Milli Texniki Universitetinin İqor Sikorski adına Kiyev Politexnik İnstitutu / Ukrayna
Prof. Dr. Qəzənfər KAZIMOV, AMEA Dilçilik İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Coanna MARŞALEK-KAVA, Nikolay Kopernik Universiteti / Polşa
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Monqolustan Dövlət Universiteti / Monqolustan
Prof. Dr. Nataly MİŞİNA, Odessa Hüquq Akademiyası / Ukrayna
Prof. Dr. Svetlana KOJİROVA, L.N.Qumilyov adına Avrasiya Milli Universiteti / Qazaxıstan
Prof. Dr. Masumə DAEİ, Təbriz Payame Noor Universiteti / İran İslam Respublikası
Prof. Dr. Yelena ŞIŞKİNA, Həştərxan Dövlət Memarlıq-İnşaat Mühəndisliyi Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edəbali Üniversiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Şikar QASIMOV, Azərbaycan Texniki Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. İya ZUMBULADZE, Kutaisi Dövlət Universiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elza MOLLAYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Rəşid CABBAROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Asiman QULİYEV, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Kulaş MAMİROVA, Qazaxıstan Milli Qadın Pedaqoji Univeristeti / Qazaxıstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULİN, Rusiya Federasiyasının DİN Moskva Universiteti / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Elza ALIŞOVA, Girne Amerikan Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Dürdanə MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Gülnoz SATTOROVA, ÖEA Özbək Dili, Ədəbiyyatı və Folkloru İnstitutu / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Rəşad HÜSEYNOV, Xəzər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İlkin QULUSOY, Qafqaz Universiteti / Türkiyə
Assoc. Prof. Dr. Qərənfil QULİYEVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Hacer DOLANBAY, Muş Alparslan Universiteti / Türkiyə
Dr. Rövşən RAMİZOĞLU, Selcuk Universiteti / Türkiyə

Təbiət elmləri

Prof. Dr. Eldar QASIMOV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Onur URAL, Selcuk Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Nikolay BRİKO, İ.M.Seçenov adına Birinci Moskva Dövlət Tibb Universiteti / Rusiya
Prof. Dr. Duyğu KILIÇ, Amasya Universiteti / Türkiyə
Prof.Dr. İlham ŞAHMURADOV, AMEA Botanika İnstitutu / Azərbaycan
Prof. Dr. Zöhrab QARAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ, Marmara Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. İlham KAZIMOV, M.Topçubaşov adına Elmi Cərrahiyyə Mərkəzi / Azərbaycan
Prof. Dr. İbadulla AĞAYEV, Azərbaycan Tibb Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi Dövlət Unversiteti / Gürcüstan
Prof. Dr. Elxan NURİYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Asif MANAFOV, AMEA Zoologiya İnstitutu / Azərbaycan

Dr. Elçin HÜSEYN, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti / Azərbaycan
Prof. Ali AZQANİ, Taylerdəki Texas Universiteti / ABŞ
Dr. Xanzoda YULDAŞEVA, Tibb İşçilərinin Peşə Kvalifikasiyasının İnkişafı Mərkəzi / Özbəkistan
Assoc. Prof. Dr. Şəkər MƏMMƏDOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Şikar ƏHMƏDOV, Əkinçilik Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Arif HÜSEYNOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz ƏHLİMANOV, Bakı Dövlət Unversiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Aytəkin AXUNDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Fərid NAĞIYEV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Dr. Svetlana QORNOVSKAYA, Beloserkovsk Milli Aqrar Universiteti / Ukrayna

Dəqiq elmlər

Prof. Dr. Yusif MƏMMƏDOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Eldar VƏLİYEV, Milli Texniki Universitet / Ukrayna
Prof. Dr. Eldar MƏSİMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Maarif CƏFƏROV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Səadət KƏRİMİ, Kral Texnologiya İnstitutu / İsveç

Texnika elmləri

Prof. Dr. Cəlaləddin MƏMMƏDOV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Valeriy LİSENKO, Ümumrusiya Metroloji Xidmət Elmi-Tədqiqat İnstitutu / Rusiya
Assoc. Prof. Dr. Şahlar BABAYEV, Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTİR, Ə.Nəvai adına Daşkənd Dövlət Özbək Dili və Ədəbiyyatı Univeristeti / Özbəkistan

EDITORIAL BOARD

Humanities and social sciences

Prof. Dr. Nargiz AKHUNDOVA, Institute of History of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Erden KAJIBEK, Kazakh Language Academy / Kazakhstan
Prof. Dr. Irina KREYDICH, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute» / Ukraine
Prof. Dr. Gazanfar KAZIMOV, Institute of Linguistics of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Joanna MARSZALEK-KAWA, Nicolaus Copernicus University / Poland
Prof. Dr. Uuganbayar MYAGMARSUREN, Mongolian State University / Mongolia
Prof. Dr. Natalya MISHINA, Odessa Law Academy / Ukraine
Prof. Dr. Svetlana KOJIROVA, L.N. Gumilyov Eurasian National University / Kazakhstan
Prof. Dr. Masuma DAEI, Payame Noor University of Tabriz / Islamic Republic of Iran
Prof. Dr. Yelena SHISHKINA, Astrakhan State University of Architecture and Construction Engineering / Russia
Prof. Dr. Cihan OZDEMIR, Bilecik Şeykh Edebali University / Turkey
Prof. Dr. Shikar GASIMOV, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Iya ZUMBULADZE, Kutaisi State University / Georgia
Assoc. Prof. Dr. Rashid JABBAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Asiman GULIYEV, Azerbaijan State University of Economics / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Kulash MAMIROVA, Kazakhstan National Woman Pedogogical Institute / Kazakhstan
Assoc. Prof. Dr. Andrey RAGULIN, Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation / Russia
Assoc. Prof. Dr. Elza ALISHOVA, Girne American University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Durdana MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gulnoz SATTOROVA, Institute of Uzbek Language, Literature and Folklore of the UAS / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Rashad HUSEYNOV, Khazar University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ilkin GULUSOY, Kafkas University / Turkey
Assoc. Prof. Dr. Garanfil GULIYEVA, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Hajer DOLANBAY, Mush Alparslan University / Turkey
Dr. Rovshan RAMIZOGHLU, Seljuk University / Turkey

Natural sciences

Prof. Dr. Eldar GASIMOV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Onur URAL, Seljuk University / Turkey
Prof. Dr. Nikolay BRICO, First Moscow State Medical University named after I.M.Sechenov / Russia

Prof. Dr. Duyghu KILICH, Amasya University / Turkey
Prof.Dr. Ilham SHAHMURADOV, Institute of Botany of ANAS / Azerbaijan
Prof. Dr. Zohrab GARAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. Mehmet UNLU, Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Ilham KAZIMOV, Scientific Surgery Center named after M.Topchubashov / Azerbaijan
Prof. Dr. Ibadulla AGHAYEV, Azerbaijan Medical University / Azerbaijan
Prof. Dr. David MENABDE, Kutaisi State University / Georgia
Prof. Dr. Elkhan NURIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Asif MANAFOV, Institute of Zoology of ANAS / Azerbaijan
Dr. Elchin HUSEYN, Azerbaijan State University of Oil and Industry / Azerbaijan
Prof. Ali AZGANY, University of Texas at Tyler / USA
Dr. Khanzoda YULDASHEVA, Center for Professional Development of Medical Workers / Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Shakar MAMMADOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Shikar AHMADOV, Agricultural Scientific Research Institute / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Arif HUSEYNOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Ramiz AHLIMANOV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Aytekin AKHUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Farid NAGHIYEV, Baku State University / Azerbaijan
Dr. Svetlana GORNOVSKAYA, Beloserkovsk National Agrarian University / Ukraine

Exact sciences

Prof. Dr. Yusif MAMMADOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Eldar VALIYEV, National Technical University / Ukraine
Prof. Dr. Eldar MASIMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Maarif JAFAROV, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Saadat KARIMI, Royal Institute of Technology / Sweden

Technical sciences

Prof. Dr. Jalaladdin MAMMADOV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Prof. Dr. Valery LISENKO, All-Russian Metrological Service Research Institute / Russia
Assoc. Prof. Dr. Shahlar BABAYEV, Azerbaijan State Agrarian University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elov BOTIR, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after A.Navai / Uzbekistan

DOI: https://doi.org/10.36719/2789-6919/15/7-12

Lala Azad Hamidli
National Aviation Academy
lala_hamidli@yahoo.com

USING JUNGIAN LEARNING STYLES TO IMPROVE ACADEMIC PERFORMANCE

Abstract

The main purpose of this article is to analyze the notion of learning styles and the importance of using a comprehensive model of learning styles considering the fact that every individual is affected by different elements of style, and each of the elements is capable of increasing academic achievement. It also examines the role of psychological types suggested by Carl Gustav Jung in development of many well-known learning models and the way they can be used to increase effectiveness of teaching to help students with different cognitive skills reach their full potential. Tailoring teaching to learning styles improves learning efficiency, student motivation, and student satisfaction. The aim of learning styles is to find the most effective teaching methods for students and teachers.

Keywords: *learning styles, psychological types, Jung, Kolb, model, extrovert, introvert*

Lalə Azad qızı Həmidli
Milli Aviasiya Akademiyası
lala_hamidli@yahoo.com

Akademik performansı təkmilləşdirmək üçün Yunq öyrənmə üslublarından istifadə

Xülasə

Bu məqalənin əsas məqsədi öyrənmə üslubları anlayışını və hər bir fərdin üslubun müxtəlif elementlərindən təsirləndiyini və hər bir elementin akademik nailiyyətləri artırmağa qadir olduğunu nəzərə alaraq doğru öyrənmə üslub modelindən istifadənin əhəmiyyətini təhlil etməkdir. Məqalə həmçinin bir çox tanınmış təlim modellərinin inkişafında Karl Qustav Yunq tərəfindən təklif olunan psixoloji tiplərin rolunu və müxtəlif koqnitiv bacarıqlara malik olan tələbələrin tam potensialına çatmasına kömək etmək üçün tədrisin effektivliyini artırmaqda onlardan necə istifadə oluna biləcəyini araşdırır. Tədrisin öyrənmə üslublarına uyğunlaşdırılması öyrənmə səmərəliliyini, tələbə motivasiyasını və tələbə məmnuniyyətini artırır. Öyrənmə üslublarının məqsədi tələbələr və müəllimlər üçün ən effektiv təlim metodlarını tapmaqdır.

Açar sözlər: *öyrənmə üslubları, psixoloji tiplər, Yunq, Kolb, model, ekstrovert, introvert*

Introduction

Students' distinct preferences for approaches to teaching and learning have always appealed to educators. One of the most significant problems university instructors face is being tolerant and insightful enough to identify the unique and individual ways their students learn. Many educators must realize that students vary in how they process and comprehend new information. Some willingly work with specific information, others with abstract theory, some better learn new things in the form of drawings, diagrams, and tables, and others in the form of verbal descriptions. The concept that all students' cognitive skills are identical leads to increasing challenges impacting the effectiveness of teaching students with different learning styles. Effective teaching cannot be restricted to the delivery of information; instead, the presence and validity of diverse learning styles need to be considered to encourage students to be involved in the learning process. Every teacher also has his own teaching style, but only effective teachers can modify their methods of presenting

materials to correspond to the individual differences in learning preferences exhibited by a variety of students. The discrepancies that arise between the cognitive styles of students in the language class and the style of teaching have a negative impact on the quality of education and attitudes toward learning in general. Focusing on different approaches and classroom learning strategies can increase the possibilities of success for all students.

Much research has been conducted on learning that contributed to the development of various learning theories. Dunn defines learning style as the way individuals perceive, absorb, and retain new or complex information or skills. According to Dunn, the other important component of learning style is whether a person processes information sequentially, analytically, or in a left-brain mode rather than in a holistic, simultaneous, global right-brain fashion (Dunn, 1978: 37). The Swiss psychologist and physician Carl Gustav Jung, one of the most seminal psychoanalysts of the XX century, conceptualized that psychological type can be used to classify individuals by how they prefer to process information and make decisions. He was convinced that individuals develop preferred styles of receiving, analyzing, and experimenting with ideas and concepts. The theory of types propounded by Carl Gustav Jung serves as the theoretical basis for modern research on individual personality characteristics, including those related to the learning process. It is also necessary to consider several scales of learning styles applicable to the teaching of foreign languages, and modern learning models that use these styles and, to one degree or another, rely on the Jung-type model. The concept of style has been and is the main tool for creating personality typologies, and therefore a tool for understanding how each person is similar to others and what style of learning is most acceptable for him.

In his work "Psychological Types", Jung distinguished the differences between extroverted, attuned to people and action in the environment, and introverted, attuned to the inner world of concepts and ideas, and types. Examining these two groups, Jung revealed that individuals can be characterized not only according to a clear distinction between extroversion and introversion but according to their basic psychological functions. These functions, identified as thinking, feeling, sensation and intuition, are essentially different from other functions. In the psyche of any person, one of the functions certainly prevails. According to Jung, each of these types may moreover be either introverted or extroverted, depending on its relation to the object. Types in which the leading function is thinking or feeling, Jung called rational or reasonable, because they are characterized by the primacy of the reasonable reasoning function (Jung, 1976: 253). On the other hand, the sensing and intuitive types are depicted as irrational on the grounds that all their actions are based not on the judgment of the mind, but on the absolute power of perception. However, it would be completely wrong to understand these types as "unreasonable" only because they place perception above judgment. They are simply empirical to a high degree, they are based solely on experience, even to such an extent exclusively that their judgment for the most part cannot keep pace with their experience (Jung, 1976: 280).

The Jungian theory of types finds a response in the works of modern scientists who study individual learning styles, primarily teachers, psychologists, and methodologists. Researchers have developed learning style models that offer a comprehensive approach to group learning that takes into account different individual cognitive styles. The current styles and models of learning are most clearly based on Jung's theory of types. According to Meisgeier and Murphy, psychological type in people determines how they absorb information about their environment and how they then order and make decisions about that information. Specifically, children can be categorized into four bipolar dimensions: extraversion-introversion, sensing-intuitive, thinking-feeling, and judging perception (Meisgeier, Murphy, 1987: 38).

The distinctive features of learning styles, while representing opposite ends of the scales, are not mutually exclusive. The intensity of the symptom can be strong, medium, or small. Nevertheless, a person prefers one or another style and learns most effectively in accordance with it.

Extroverts and introverts

Extrovert students prefer to actively absorb information - discuss, explain, and experiment. They are happy to participate in discussions, act out dialogues, and perform team exercises.

Introverted students learn new material better when they have the opportunity to think about it. Short written exercises, and formulating questions will help such students introspectively assimilate information during the lesson. They prefer to work individually or in pairs. Working in small groups (of 3-4 people) can be extremely beneficial for both extroverts and introverts. It provides an opportunity to involve all students, not just those who are always active in the classroom.

Sensing and Intuitive

Sensory students are practical, think concretely, prefer facts and observations, and see details. Sensory people solve problems using established procedures, do not mind routine, repetitive work, and use rote extensively as a learning strategy. They are more attentive, but at the same time slower. Intuitive students are imaginative, think abstractly, come up with new ideas, are concept, principle, and theory-oriented, and are able to discern the essence and see the whole. Intuitive students love variety in their work, they get tired of the monotony. They capture the concept and the exceptions to the rules well. The intuitive is faster than sensors but less attentive.

Thinking and Feeling

Thinking students are guided by facts and objective laws, see cause-and-effect relationships well, and can predict the logical consequences of certain actions. They are impartial and analytical when making decisions. Feeling students are guided by emotions, their personal perceptions, and relationships with other people.

They easily determine moods and can influence the emotional atmosphere in the classroom, feel the psychological distance, and are able to establish their own. When making decisions, they are guided by their feelings, and they care about how their decisions will affect other people.

In a language learning environment, the balance between who and how the teacher addresses are extremely important: those who think will create a working atmosphere, and those who feel will take care of its immediacy and emotional comfort.

Rationals and Irrationals

Rationals love certainty and clarity, find rules comfortable, make plans, and stick to them. Such students are more serious and consistent, they consider learning as a set of tasks that must be completed.

Irrationals love flexibility and spontaneity, delay making decisions in order to gather as much information as possible, find rules restrictive, and like to adapt and adapt to change. Their attitude to learning is not as serious as that of rationals, and they perceive it more as a game. When teaching a foreign language, it is necessary to group students to complete tasks in such a way that both types of students are represented in each. Then the rationals will make sure that the task is completed, and the irrationals will bring a game element to the execution.

Visual and Verbal

Visual students prefer the visual presentation of material, such as drawings, diagrams, graphs, films, etc. If a rule is explained to visual students without supporting it with a graphic diagram or drawing, they may not learn it. Verbal students prefer oral and written explanations, in other words, verbal descriptions rather than images.

Most people perceive and assimilate information better visually than verbally or auditory, while most language tasks are verbal. Of course, visual students will learn better if they can see and hear the words of the target language, which is also true for auditory students: presenting material in different ways improves perception and learning. The task facing the teacher is to supplement the verbal presentation of the material with non-verbal as much as possible, for example, to better memorize words, show photographs, drawings, and comics, and use films and videos to learn pronunciation and oral speech.

Inductive and deductive

Inductive thinking from the particular (observations, calculations, data) to the general (rules, laws, theories). The deductive process proceeds in the opposite direction. With an inductive presentation of the material, the teacher gives a special case and deduces a principle, while with a deductive presentation, an axiom, principle, or rule is first given, and then conclusions are drawn.

Speaking of foreign language learning, Felder and Henriques suggest that "the difference between induction and deduction is similar to the difference between acquisition and language learning. Mastering a language means gradually mastering it, getting the opportunity to communicate in the language being studied, without necessarily getting acquainted with the rules" (Felder, Henriques, 1995: 26).

A person absorbs information at his own pace, increasing every day his ability to understand, store and use in speech. In the process, a person acquires the ability to change strategies, make assumptions about the system of the language being studied, formulate and test rules, and adhere to them or break them. This is the mastery of language from the particular to the general, a process that proceeds mostly unconsciously, and it is an inductive process. On the other hand, language learning is a conscious process that includes the formal study of syntactic and semantic rules, practice, and the eradication of errors. The flow of the learning process from the general to the particular characterizes it as a deductive process.

There are three methodological approaches that illustrate the deductive and inductive styles. First, it is grammar translation, originating in the teaching of Greek and Latin and flourishing in Europe for many centuries. It involves translating literary texts and explaining rules and grammar in the student's native language.

And this is the deductive method. A more recent approach is the direct method, in which classes are held only in the target language, and grammar is given a secondary role in relation to oral speech. This is almost entirely an inductive method. The third method is audio-oral, in which language is treated as a set of clichés, and vocabulary plays a secondary role. This method was influenced by behavioral psychology and structural linguistics. Students learn the language by repeating structural patterns, bringing them to automatism.

This approach is a combination of inductive (verbal skills) and deductive (reading and writing skills). Competent language skills include both aspects: mastering - the inductive process - to achieve fluency and learning - the deductive process - to master literate writing. These processes are not opposite but complement each other.

Currently, learning style models are well known and are based on a combination of certain styles mentioned above. We will focus on two of them, as the most common in the language learning environment. These are Kolb's Experiential Learning Model, and Bernice McCarthy's 4MAT Model.

Kolb's Experiential Learning Model is widely used by foreign language teachers. According to the Kolb model, there are 4 learning styles:

- ***divergent***- people who have this learning style are better at seeing specific situations from different points of view, generating ideas, having broad cultural interests, and liking to collect information. They are interested in people, have a developed imagination, are emotional, and prefer to work in a group;
- ***assimilating*** - this style of learning corresponds to people who can work with large amounts of information, ordering it logically. They are more interested in ideas and abstract concepts, more important for them is the logical harmony of theories than their practical application. This style of learning is the most scientific;
- ***convergent*** - people with this style are inherent in finding practical applications of theoretical ideas, they have the ability to solve problems and make decisions, and they prefer technical tasks and problems, rather than social and interpersonal ones. In training, they prefer practical experiments, laboratory tasks;
- ***accommodating*** - people with an accommodative learning style are able to learn from concrete experiences like implementing plans and participating in new projects. They trust feelings more than logical analysis. In training, they like to jointly perform tasks, achieve goals, and solve practical problems (Kolb, 1984).

According to McCarthy's 4MAT model, there are 4 learning styles, each of which raises its own question and has its own strengths in the learning process (McCarthy, 1980).

The 1st type - concretely random - wants to know "Why" he should study it.

The 2nd type - abstract-sequential - wants to know "What" to study.

The 3rd type - concrete-sequential - wants to know "How" to apply what is being learned.

The 4th type - abstract random - asks "If" this is true, how can I change it to apply?

In each of the styles, there are left-brained and right-brained students. Left-brained people are more logical, rational, consistent, and verbal. The right hemispheres are more intuitive, emotional, and holistic.

Finally, I would like to dwell on the learning style model, which was developed by Felder together with Silverman and was originally created for teachers of technical universities, and then applied to teaching a wide range of disciplines.(Felder, Silverman, 1988: 678). In this model, learning style is defined as the answer to the following 5 questions:

1.What type of information does the student prefer to perceive?

2.With the help of what modality is sensory information most effectively perceived: visual (pictures, diagrams, graphs) or verbal (sounds, oral and written speech, formulas)?

3.What method of organizing information is most preferable for a student: inductive (given facts and observations, principles are derived) or deductive (given principles, evaluated the consequences)?

4. How does the student prefer to process information: actively participating or reflectively - thinking?

5. How does the student come to understand: step by step, sequentially or globally, holistically?

Knowledge and understanding of learning styles is useful for both teachers and students. Teachers can discuss styles with students, help determine the perception of each of them, show examples of comparing learning styles with methods and ways of solving problems. It is also important to work on strengthening secondary learning styles for the student through simpler tasks and exercises, to teach students strategies for choosing a learning style (McCarthy, 1980: 220).

Conclusion

Taking into account learning styles in teaching foreign languages can significantly enhance the academic success and motivation of students, including those studying a foreign language. Of course, this does not mean that students should only complete the types of tasks they prefer but also work with those that are less suitable for them. However, stress, frustration, and burnout can occur if students do not study in their preferred style for long periods of time.

The more scientists learn about the individual differences of students in the 21st century, the more complex the field of research becomes. What was previously considered unitary characteristics, such as language ability, turned out to be a complex combination of different factors. We are also beginning to realize that there are many different paths that lead us to understand how we work, and as students, and as teachers, and how we are similar and how different from each other. In this regard, a global, structural approach is needed, which can be based on the theory of Jung's types, and which would unite all the currently available research. Only then will it be possible to fully reveal the issues related to how a person learns foreign languages, how he achieves success in their study, and how, differing from others in style, he nevertheless succeeds only in his own way, unlike anyone else.

References

1. Dunn, R., Dunn, K. (1978). Teaching students through their individual learning styles. Pearson College Div; illurated edition. 336 p.
2. Jung, C. (1976). Collected Works of C.G.Jung, Volume 6: Psychological Types, Princeton University Press. 608 p.
3. Meisgeier, C., Murphy, E. (1987). The Murphy-Mekgeier Type Indicator for Children: Manual. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press, p.37-47.
4. Felder, R., Henriques, E. (1995). Learning and Teaching styles in Second and Foreign Language Education. Foreign Language Annals, p.21-31.
5. Kolb, D. (1984). Experiential Learning: Experience as the source of Learning and Development. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall. 256 p.

6. Felder, R., Silverman, L. (1988). Learning and Teaching Styles in Engineering Education. Engineering Education, p.674-681.
7. McCarthy, B. (1980). The 4MAT System: Teaching to Learning Styles with Right. Left Mode Techniques. Excel, Barrington, Illinois. 220 p.

Reviewer: Ph.D. in philology Khanim Yolchiyeva

Received: 01.10.2022 Accepted: 17.11.2022

DOI: https://doi.org/10.36719/2789-6919/15/13-19

Şəhla Akif qızı Səfərli
Turizm və Menecment Universiteti
magistrant
shehla.seferli@mail.ru

TURİZMİN İNKİŞAFININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Beynəlxalq miqyasda turizmin inkişaf tendensiyası göstərir ki, bu sahə ölkələrarası iqtisadi inkişafın, əhali məşğulluğunun, istehsal və qeyri-istehsal sektorunun əlaqələri şəklində qurulmasında əhəmiyyətli rola malikdir. Turizm sənayesi son illər dinamik inkişafına görə xidmət sahələri arasında birinci yeri tutur. Bu baxımdan turizm-rekreasiya resurslarından səmərəli istifadə etməklə rəqabət qabiliyyətli turizm sənayesinin yaradılması və inkişafının təmin olunması ölkəmizin gələcək iqtisadi inkişaf strategiyasında əsas prioritet istiqamətlərdən sayıla bilər.

Xalqımız yenidən müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkənin bütün sahələrində aparılan iqtisadi islahatlar ölkə təsərrüfatının formalaşmasına və inkişafına birbaşa öz təsirini göstərmişdir. İqtisadi sektorda əldə olunan uğurlar digər sahələrdə də tətbiq olunmağa başlanıldı. Bununla yanaşı, son illər dünya iqtisadiyyatında baş verən iqtisadi böhranlar Azərbaycan Respublikasına da təsirsiz ötüşməmişdir. 2015-ci ildə manatın dollar nisbətdə devalvasiyası bütün ölkə iqtisadiyyatına öz təsirini göstərmişdir. Bunun nəticəsində də ölkə rəhbərliyi qeyri-neft sektorunun inkişafına dəstəklə əlaqədar olaraq bir sıra mühüm tədbirlər hazırlamış və onları həyata keçirmişdir.

Son 10 il ərzində görülən çox saylı tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda turizm sektoru yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Bu tədbirlər sırasına qəbul edilən dövlət proqramları, aparılan çox saylı islahatlar, turizmin təşviqi ilə bağlı atılan addımlar, normativ-hüquqi bazanın və xidmətlər standartının təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq tədbirlərin təşkili və s. daxildir. Bütün bu uzaq görən siyasət Azərbaycanın dünyada yeni turizm mərkəzi kimi tanınmasına, turistlərin rəğbətini qazanmasına, beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiya etməsinə səbəb olmuşdur.

Həmçinin dövlət dəstəyinin olması, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və ən əsası Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi turizm sektorunun inkişafını şərtləndirən amillərdəndir. 2011-ci ilin "Turizm ili" elan olunması da ölkədə turizm sektorunun inkişafına çox böyük təkan vermişdir.Turizmin inkişaf etdiyi müasir dövrümüzdə artıq bir çox regionlarda xarici turistlərə beynəlxalq standartlar səviyyəsində xidmət göstərə bilən otel və ya digər yerləşmə xidməti göstərə bilən müəssisələr fəaliyyət göstərir. Bu tip otel və yerləşmə müəssisələrinin sayı durmadan artmaqdadır.

Açar sözlər: *turizm, Azərbaycanda turizm, inkişaf, turizm və rekreasiya, Azərbaycanda turizm sektoru*

Shahla Akif Safarli
University of Tourism and Management
master student
shehla.seferli@mail.ru

Theoretical aspects of tourism development

Abstract

The development trend of tourism on an international scale shows that this field has a significant role in the establishment of inter-country economic development, population employment, production and non-production sector relations. Due to its dynamic development in recent years, the tourism industry occupies the first place among the service sectors. In this regard, ensuring the creation and development of a competitive tourism industry by effectively using

tourism and recreation resources can be considered one of the main priorities in the future economic development strategy of our country.

After our people regained independence, the economic reforms carried out in all areas of the country had a direct impact on the formation and development of the country's economy. The successes achieved in the economic sector were applied in other areas as well. In addition, the economic crises that have occurred in the world economy in recent years have not left the Republic of Azerbaijan unaffected. The devaluation of the manat against the dollar in 2015 had an impact on the entire country's economy. As a result, the country's leadership prepared and implemented a number of important measures related to the development of the non-oil sector.

As a result of numerous measures taken during the last 10 years, the tourism sector in Azerbaijan entered a new stage of development. These measures include state programs, numerous reforms, steps taken to promote tourism, improvement of the normative-legal base and standard of services, organization of international events, etc. includes. All this far-sighted policy has led to the recognition of Azerbaijan as a new tourism center in the world, gaining the sympathy of tourists and integrating it into the international tourism market.

Also, the presence of state support, improvement of infrastructure and, most importantly, the location of Azerbaijan in a favorable geographical position are among the factors determining the development of the tourism sector. The declaration of 2011 as the "Year of Tourism" has given a great impetus to the development of the tourism sector in the country. In our modern era, when tourism is developing, there are already hotels or other accommodation facilities that can provide services to foreign tourists at the level of international standards in many regions. The number of hotels and accommodation establishments of this type is constantly increasing.

Keywords: *tourism, Tourism in Azerbaijan, development, Tourism sector in Azerbaijan, tourism and recreation*

Giriş

Müasir dövrdə davamlı inkişaf ictimai-siyasi, iqtisadi və sosial sahələrin hər birində diqqət mərkəzinə çəkilmişdir. İnsan və ictimai həyatın bütün mərhələlərində davamlı inkişafın təmin edilməsi qlobal və ümumi bir məqsədə xidmət edir. Bütün sahələrində davamlı inkişafa nail olunması ayrılıqda götürülmüş bir ölkənin və ya bir regionun deyil, ümumilikdə bəşəriyyətin rifahına xidmət edəcəkdir (Paşayev, Əyyubov, Eminov, 2010: 416).

1962-ci il Birləşmiş Millətlər Təşkilatının XVII Baş Məclisi "Ekoloji inkişaf və təbiətin mühafizəsi" adlı xüsusi qətnamə qəbul etdi. Qətnamədə qeyd edilir ki, təbiətin mühafizəsi təşkilata üzv olan dövlətlərin bilavasitə vəzifəsidir və təbii ehtiyyatların qorunub saxlanılması üzrə tədbirlər iqtisadi inkişafla birgə eyni zamanda aparılmalıdır.

XX əsrin 60-cı illərində "Roma klubu"nda məruzə üçün Amerika alimi Dennis Medouzun rəhbərliyi altında "Artım limiti" adlanan xüsusi sənədin hazırlanmasına başlanıldı və bu sənəd 1972-ci ildə çap olundu. Həmin sənəddə göstərilir ki, əhali çoxalmasının, sənayeləşdirmənin, ərzaq istehsalının və ehtiyyatların tükədilməsinin müasir templəri XXI əsrdə dünyanı artımın son həddinə, limitinə gətirib çıxaracaqdır (Dennis, Donella, Jorgen, Growth, 2007: 342).

D.Medouzun rəhbərliyi altında hazırlanmış birinci tədqiqatda dörd amil: 1) əhalinin sayı; 2) ərzaq istehsalı; 3) ətraf mühitin çirklənməsi; 4) bərpa olunmayan ehtiyyatların sərfi əsas götürülmüşdür. Dünyanın bu modelində tədqiqatçılar "əhali-kapital" sisteminin keyfiyyət xarakteristikalarını aydınlaşdırmağa çalışmışlar. Keyfiyyət xarakteristikası sistemin hər hansı amilinin zamandan asılı olaraq dəyişmə meyli ilə təyin edilmişdir. Modelə "ümumiləşdirilmiş əhali" anlayışı daxil edilmişdir. Modelə görə əhalinin sayı və kapitalın həcmi müvazinət şəraitində dəyişməz qalmalıdır. Bərpa olunmayan ehtiyyatların tükədilməsi tempinin, dəyişməyən, eləcə də ətraf mühitə ziyan vurmayan hər cür fəaliyyət sahəsi sonsuz inkişaf etdirilə bilər. İnsan üçün cəlbedici və cəzbedici olan təhsil, incəsənət, musiqi, din, elm, idman, ictimai fəaliyyət bu baxımdan daim inkişafda olacaqdır.

Bəşəriyyəti gələcək təhlükədən xilas etmək yollarının axtarılmasına diqqətin artırılması bu sahədə yeni araşdırmalara təkan verdi. BMT-nin 1984-cü ildə keçirilmiş Baş Assambleyasında ətraf mühit və inkişaf üzrə xüsusi komissiyanın yaradılması ilə bağlı qərar qəbul olundu. Q.X.Bruntlandın (Norveç) sədrliyi altında işləyən komissiya "Bizim ümumi gələcəyimiz" adlanan məruzə hazırladı. Bu məruzədə ətraf mühitə ziyan vurmayan davamlı inkişaf konsepsiyası irəli sürdü.

Konsepsiyanın əsas mahiyyətini belə ifadə etmək olar: insan cəmiyyəti istehsal, demoqrafiya prosesləri və başqa qüvvələrlə planetimizin ekosferasına güclü təzyiq göstərir və onu sıradan çıxarır. Yalnız davamlı inkişaf yoluna keçməklə mövcud tələbatları ödəmək, gələcək nəsillər üçün təminat yaratmaq olar (Nəsiboğlu, 2009: 14-16).

"XXI əsrin Gündəliyi" adlandırılan proqram sənəd ətraf mühitin qorunması sahəsində yaradılmış və üç əsas problem ətrafında qurulub:

- Təbii ehtiyyatların qorunması və onları davamlı inkişafı üçün idarəetmək;
- Sosial – iqtisadi şəraiti yaxşılaşdırmaq;
- Əsas qrupların rolunu gücləndirmək.

Turizm milli iqtisadiyyatın çox mühim tərkib hissəsi olub, hər bir cəmiyyətin iqtisadi-sosial inkişafı üçün zəruri olan gəlirlərin təmin olunmasında əhəmiyyətli rola malikdir. 1980-ci il "Dünya Turizmi haqqında Manila Bəyannaməsi"ndə qeyd olunduğu kimi "turizm cəmiyyətlərin sosial, mədəni, təhsil və iqtisadi sahələrinə, həmçinin beynəlxalq əlaqələrə birbaşa təsir göstərdiyinə görə ölkələr üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən fəaliyyətdir" (Petrasov, 2001: 230).

Müasir dövrdə ətraf mühitlə bağlı mövcud vəziyyət hər bir ölkəni ekoloji problemləri ümumbəşəri konteksdə çıxarmağa məcbur etmişdir. Ərtaf mühitin mühafizəsi məsələləri aparıcı beynəlxalq təşkilatların proqramlarında öz əksini tapmışdır.

Davamlı inkişaf bütün sahələrə nüfuz etdiyi kimi turizm sektoruna da öz müsbət təsirini göstərmişdir.Dünyanın əksər ölkələrində "davamlı turizm" inkişafın bir konsepsiyası kimi tətbiq olunur (Zaharia, Stanescu, Stoian, 2010: 155-167). Məlumdur ki, beynəlxalq turizm müasir dövrdə dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyətli rol oynamağa başlamışdır. Hazırda dünyanın bütün ölkələrində turizmin inkişafına xüsusi diqqət göstərilir. Turizmin inkişaf tempinin yüksəlməsi bu sahədə də davamlı inkişaf məsələsinin qoyulmasına səbəb olmuşdur.Bu səbəbdən də əvvəlki dövrlərə nisbətən, müasir zamanda turizmin davamlı inkişafının idarə olunmasına daha çox ehtiyac vardır. Bu ehtiyaclar isə ekoloji problemlər və qlobal cəhətləri nəzərə almadan əldə edilə bilməz. Cəmiyyətin və müəyyən ərazilərin bir çox mövcud problem və ehtiyyacları vardır ki, onlar yalnız müəyyən əraziləri cəlbedici turizm destinasiyasına çevirməklə həll oluna bilər. Ancaq bu yolla praktik olaraq şəhər ərazilərində turizmin davamlı inkişafına nail olmaq və onu idarə etmək olar (Turizm davamlı inkişafı, 2012: 59).

Davamlı turizm inkişaf konsepsiyasının tələblərinə əsaslanan turizmdir.Daxili və ya xarici turizm fəaliyyətinin həyata keçirilməsindən asılı olmayaraq, davamlı turizmdə ətraf mühitə ziyan vurulmaması, bərpa olunmayan ehtiyyatların tükədilməməsi kimi prinsiplər öz tətbiqini və həllini tapmalıdır.

Davamlı inkişaf çoxtərəfli anlayışdır və bu ətraf mühit və ehtiyyatlarla, eyni zamanda əhali üçün nəzərdə tutulmuş kənd təsərrüfatı və sənaye istehsalı ilə bağlıdır. İstehlakın davamlı olması uzunmüddətli inkişafın vacib elementidir. Beləliklə, davamlı inkişafa nail olmaq eyni zamanda sosial, siyasi, iqtisadi, demoqrafik və texniki sahələrə istiqamətlənmiş problemlərin həllini nəzərdə tutur. Davamlı inkişafa təbiətin imkanları, iqtisadi tərəqqi, tükənən və bərpa olunan təbii ehtiyyatlar nəzərə alınaraq nail olmaq olar. Bunun üçün bu sahədə mövcud olan elmi ədəbiyyatlara və xarici ölkələrin təcrübəsinə istinad etmək lazımdır.

Elmi ədəbiyyatlarda turizmin davamlı inkişaf konsepsiyası üçün bir çox yanaşmalar və tədqiqat metodları mövcuddur, belə ki, bu yanaşmaların əksəriyyəti davamlılıq və davamlı inkişaf konsepsiyaları əsasında təhlil olunur (Eminov, 2006: 52-59). Bu istiqamətdə anlayışların, nəticələrin kifayət qədər olması turizmin inkişaf konsepsiyasının mahiyyətini aşkar etmək üçün şərait yaradacaq. Zahariyaya görə davamlı inkişaf konsepsiyası insan fəaliyyətinin bütün

aspektlərinin və dünya xalqlarının daxil olduğu birgə anlayış kimi də müəyyən oluna bilər (Zaharia, Stanescu, Stoian, 2010: 155-167).

Bundan başqa, davamlı inkişaf konsepsiyası müasir təkamülün başlıca problemlərindən biri olaraq görülməkdədir. Davamlı inkişafa nail olmaq üçün ilk növbədə ekoloji tənəzzülün əsas səbəblərinin müəyyən olunması, ikinci növbədə məhz bu istiqamətdə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi, üçüncü olaraq mövcud problemlərin həlli yollarının təyin olunması, son olaraq isə bütün bunların cəmiyyətin iqtisadi, sosial həyatına təsirinin azaldılması başlıca şərtdir.

Turizmin davamlı inkişaf konsepsiyası 1990-cı illərdə turizmlə bağlı davamlı inkişaf ideyaları və prinsipləri əsasında meydana gəlmişdir.Bu yeni konsepsiya tezliklə qəbul edilərək beynəlxalq və yerli təşkilatlar tərəfindən irəli sürülmüşdür. Buna missal olaraq "Təbiəti mühafizə üzrə Beynəlxalq birlik", "Təbiəti qoruma üzrə Dünya Federasiyası" və "Avropa Milli və Təbii Parklar Federasiyası" 1991-ci ildə turizmin davamlı inkişaf konsepsiyasını turizm sahələri üçün marketinq və menecmentdə təbiətə, sosial, iqtisadi ekoloji təsiri nəzərə alaraq gələcək nəsillər üçün təbii və mədəni irsin qorunub saxlanılması istiqamətində müəyyən etmişdirlər. Bu müəyyənləşmə əsasən turizm (ekoturizm, kənd turizmi, şəhər turizmi, yaşıl turizm, biznes turizmi və s.) davamlı inkişaf prinsipləri əsasında inkişaf etdirilməlidir. Hal-hazırda, ekoloji problemlərin daha da kəskinləşməsi və ətraf mühit keyfiyyətinin gələcək nəsillər üçün qorunub saxlanılmasına görə sosial narahatlıqların güclənməsi mövcuddur.

Turizmin davamlı inkişafı turistləri, turist obyektlərinin və xidmətlərinin tədarükçülərini, daha geniş yaşayış səviyyəsi əldə etməyə çalışan ətraf mühit mühafizəçilərini, habelə yerli əhalini vahid məqsəd ətrafında birləşdirir. Hazırda turizm dünya iqtisadiyyatının aparıcı sahələrindən biridir və yüksək sürətlə inkişaf etməkdədir. Turizm fenomenini tələb və təklif baxımından araşdırmaq da olar: tələbin mənbəyi turistlər, təklifin mənbəyi isə görməli yerlər, obyekt və xidmətlər, nəqliyyat, habelə reklam və informasiyalardır. Bazar tendensiyaları bunu göstərir ki, turistlər getdikcə daha artıq dərəcədə fəal istirahətə meyl göstərir və ətraf mühitin vəziyyəti barədə daha yüksək tələblər irəli sürürlər, turist bazarları isə daha çox ixtisaslaşmış xarakter alır.Buna cavab olaraq turist məhsulu yaxud təklif də dəyişikliklərə uğrayır.

Davamlı turizm ölkənin istehsal və qeyri-istehsal sahələri ilə vəhdətdə inkişaf edir.Ona görə davamlı turizmi təcrid olunmuş, milli iqtisadiyyatdan kənarda fəaliyyətdə olan sahə kimi götürmək olmaz. Turizm sahələrarası istehsal kooperasiyasına malikdir, onunla əlaqədə olan digər təsərrüfat sahələrindən, ətraf mühitdən asılıdır. Nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, tikinti-inşaat və digər sahələr turizmi zəruri vəsait, texnika, qida məhsulları və s.ilə təchiz edir. Digər sahələrlə vəhdətdə turizmin maddi texniki bazaları formalaşır. Müxtəlif sahələrin qarşılıqlı əlaqəsi zəminində turizm çox sahəli funksional sistem əmələ gətirir və davamlı olaraq inkişaf edir.

Ətraf mühitin qorunması: - ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində hüquqlar və vəzifələr, - təbiətdən istifadənin normaları, - ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində iqtisadi tənzimləmə, -ətraf mühitin ekoloji tarazlığının nizamlanması.

– Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində hüquqlar və vəzifələrə dövlətin, ictimai birliklərin, sahibkarların, yerli icmaların və turistlərin ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində hüquqları və vəzifələrini müəyyən etmək, qanunvericiliyə uyğun olaraq təbii ehtiyyatlardan istifadə etmək, xüsusi mühafizə tələb edən dövlət milli və təbiət parklarını təşkil etmək, təbiətdən istifadəyə görə limitləri və kvotaları müəyyən etmək, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlərlə icazənin verilməsi, yerli icmaları təbiətdən istifadəyə cəlb etmək daxildir.

– Təbiətdən istifadəyə ətraf mühitdən istifadə zamanı zərərli maddələrin, məişət və istehsalat tullantılarının minimuma endirməsi, keyfiyyət normativlərinə riayət etmək və ətraf mühitə zərəri minimum endirməklə ayrılmış təbii resurslardan qənaətlə istifadə etmək daxildir.

– Ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində iqtisadi tənzimlənməsinə yerli icmaları ətraf mühitdən istifadə də iqtisadi maraqlarının artırılması, ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində tədbirlərin proqnozlaşdırılması və maliyyələşdirilməsi, təbii ehtiyyatların mühafizəsində dövlət fondlarından istifadə daxildir.

– Ətraf mühitin ekoloji tarazlığının nizamlanmasına ekoloji tarazlığın pozulma dərəcəsinin nizamlanması, ətraf mühitə atılan və axıdılan tullantıların minimuma endirilməsi, sanitariya qaydalarına riayət olunması daxildir ("Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 1999).

Sosial inkişafa:- əhalinin məşğulluğunun təmin olunması, - turizm infrasturukturunun işçi qəbuletmə imkanları, -regionun ümumi sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolu, - sosial infrastruktur sahələrə turizmin təsiri kimi amillər təsir göstərir.

– Əhalinin məşğulluğunun təmin olunmasına: ümumi məşğulluqda turizmin payı, ortalama dünya və ya ölkə göstəricisi ilə müqayisəsi, gələcəkdə yeni iş yerlərinin açılmasında xidmət infrastrukturunun payı və xidmət infrastrukturunda turizmin payı daxildir. Bunlarıda bu cür qruplaşdırmaq olar: a) Turizmin icmalara təsiri (əhali baxımından), b) Turizmin idarəetmə sistemində bələdiyyələrin davamlı inkişafına təsiri, c) ərazilərdən səmərəli istifadənin sosial turizmə təsiri.

– Turizm infrastrukturunun işçi qəbul etmə imkanlarına: regionun, yaşayış yerinin, yaradılacaq infrastrukturun alt infrastruktur (dövlətin yaratdığı infrastruktur) və üst infrastrukturlarda əhalinin davamlı məşğulluğunun işsizliyə təsiri ilə müəyyənləşir. Əgər strateji dinamikliliyi təmin etmək istəyiriksə 1) İnfrastrukda çalışan işçilər, cəlb oluna biləcək işçilər və gələcəkdə bu infrastrukturun fəaliyyət müddəti ərzində nə qədər insanlar cəlb oluna bilər.2) Alt infrastruktur ilə üst infrastruktur arasında uyğunluğun müəyyən olunması. Bu uyğunluq ona görə müəyyən olunmalıdır ki, bunların biri digəri üçün problem yaratmasın. Ekoloji cəhətdən ətraf mühiti qoruya bilsin və həmin ərazinin cəlb ediciliyi saxlanılsın. Əgər bütün bunlar bir birinə uyğun gələrsə deməli üst infrastruktur əsas bazanın üzərində düzgün qurulmuşdur və o tamamlanmış olur. 3) Ərazi təminatı. Hər km^2 və ya hər hektar sahəyə düşə bilən yolların sıxlığı, sosial təminat imkanları, infrastruktur sahələri əhalinin gələcək yaşayış məntəqələri ilə uyğunluğun təmin olunması (yəni düz mütənasibliyin təmin olunması).

– Regionun ümumi sosial-iqtisadi inkişafında turizmin rolunun iki təsir forması vardır: 1) ümumi iqtisadi baxımdan təsir. Regionun, yaşayış yerinin ərazi təşkili daxilində formalaşmış ümumi iqtisadi gücü, burada çalışan işçilərin daimi və mövsümi işlərlə təmin olunması və s. daxildir. 2) əhalinin sosial şəraitinin yaxşılaşmasına görə olan təsir. Turizm sənayesinə birbaşa və ya dolayı yolla cəlb olunan işçilər sayı onların məşğulluqda payı ilə müəyyən edilir. Bu göstərici birbaşa cəlb olunan işçilərin sayında 10 %-dən çox olarsa daha effektiv sayılır. Digər tərəfdən yerli icmaların kənd təsərrüfatı məhsullarına birbaşa bazar əldə etməsi, həmçinin müxtəlif xidmət və yerli istehsalda multiplikasiya effekti yaratması da əhalinin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

– Sosial infrastruktur sahələrinə turizmin təsiri: gələcək inkişafı təmin etmək üçün təhsilin təsiri və texniki təhsil sisteminin yaradılması, əhalinin maarifləndirilməsində QHT-lərin rolunun artırılması, əhalinin öz evlərini və digər özlərinin istehsal etdiyi məhsulları turizmə cəlb edərək sosial təminatının yaxşılaşdırılması, həmçinin əsas işdən başqa əlavə gəlir mənbəyinin yaradılması məqsədilə yerli əhalinin turizmə cəlb olunaraq regionun turistlərə təklif etdiyi xidmələrin sayının artırılması aiddir.

İqtisadi inkişaf:

– Sahə miqyasında inkişaf, -yerli icmaların inkişafı,- turizmin Dövlət Büdcəsində rolu.

– Sahə miqyasında inkişafa: bölgənin ümumi iqtisadi inkişafının statistik rəqəmlərlə təhlili, ona təsir edən sahələr, turizm mərkəzlərinin formalaşdırılması, turistlərin cəlb olunma imkanlarının artırılması, cəlbediciliyin qorunması baxımından mövcud ehtiyyatların qorunması daxildir.

– Yerli icmaların inkişafına: 1) maarifləndirmə yolu ilə, insanların turizmdən nə qədər gəlir götürə biləcəyi haqqında məlumatlandırma, 2) icmaların turizmə cəlb olunması, yerli icmaların ərazi baxımından turist qəbul etmə imkanları, 3) turizm sektoruna cəlb olunan icmaların gəlir əldə etmə imkanlarının müəyyən edilməsi, icmaların inkişafı üçün kütləvi turizm tədbirlərinin təşkili.

– Turizmdən dövlət büdcəsinə ödəmələr: 1) ÜDM-də payı, 2) dövlət büdcəsində turist ödəmələrinin payı, 3) turizmin tədiyyə balansında payı.

Milli irs nümunələrinin qorunması:- dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri, - mədəni sərvətlər və mədəni irs, - mədəni sərvətlərdən istifadənin tənzimlənməsi, - mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq.

– Dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərinə mədəniyyət sahəsində peşəkar kadrların hazırlanması, milli mədəni irsin müəyyən edilməsi, sistemləşdirilməsi və inkişafı, milli mədəni irs nümunələrinin və mədəniyyət obyektlərinin yaradılması, qorunması və təşviqi, milli mədəni irsin inkişafının maliyyə mənbələri ilə təmin edilməsi, mədəni, ekoloji, bioloji və idman turizminin inkişaf etdirilməsi və təşviqi, xalq yaradıcılığının və floklor nümunələrinin inkişafı, təbliği, tarixi abidələrin qorunub saxlanılması və zənginləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlərin təşkili aiddir.

– Mədəni sərvətlər və mədəni irsə mədəni sərvətləri,mədəni iş nümunələri, daşınmaz əmlaklar, sualtı mədəni irs, qeyri-maddi mədəni irs, milli kulinariyya nümunələri daxildir.

– Mədəni sərvətlərdən istifadənin tənzimlənməsi öz tarixi və bədii təyinatına uyğun və müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

– Mədəniyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığa beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq vasitəsilə milli mədəniyyətin xarici ölkələrdə təbliği, mədəni sərvətlərin birgə istehsalının stimullaşdırılması, ən qabaqcıl təcrübələrin beynəlxalq mübadiləsi aiddir. Həmçinin mədəniyyət təsisatlarına xarici dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən maliyyə vəsaitinin ayrılması, dövlətin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr əsasında həyata keçirilir (Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş tarix və mədəniyyət abidələri, 2011: 92-272).

Turizmin davamlı inkişafı vasitəsi ilə bütün resurslar həyat fəaliyyətinin, bioloji müxtəlifliyin, ekoloji miqyasın, mədəni bütövlüyün qorunub saxlanılması və ehtiyacların ödənilməsi istiqamətində idarə oluna bilər. Buna görə də, davamlı turizm konsepsiyası indiki və gələcək təsirləri (iqtisadi, sosial və ətraf mühit təsirləri və s.) nəzərə alan və turistlərin, sənayenin, yerli icmaların, hətta ətraf mühitin müxtəlif tələbatlarını nəzərə alan turizm forması kimi müəyyən oluna bilər.

Turizmin davamlı inkişaf konsepsiyası bütün turizm sahələrini özündə əks etdirir: kütləvi turizm, mədəniyyət turizmi, dağ turizmi, çimərlik turizmi, spa turizmi, biznes turizmi, sağlamlıq turizmi, kənd turizmi, şəhər turizmi və s. (Fernandez, Sanchez, Rivero, 2009: 277-296).

İ.Muntele və C.İatunun konsepsiyalarına görə, ərazinin potensial turist təklifini təşkil edən təbii, sosial, mədəni və tarixi ehtiyatların cəmi ərazinin turizm potensialını təşkil edir (Muntele, Iatu, 2006: 35-47). Ümumiyyətlə, ərazinin turist potensialı barədə fikir və mülahizələrdə çox zaman turizm ehtiyatları ilə turizm potensialı eyniləşdirilmişdir. Bu isə bir çox hallarda turizm potensialının mahiyyətinin qeyri-dəqiq izahına gətirib çıxarmışdır. Hazırda turizm potensialı anlayışına iki cür yanaşma vardır. V.Qlavan turizm potensialını qeyri-maddi amillərlə bağlayır. Onun fikrinə görə, turist fəaliyyəti üçün təbii və sosial mühitin təklif etdiyi imkanlar toplusu aiddir (Glavan, 2006: 35-46). K.M.Hall turist potensialı olaraq subyektiv şəraitin baza şərtlərini götürmüşdür (Hall, 1992: 141-158). Bu, turist potensialına qeyri-maddi olan şəklində yanaşmadı. Şübhəsiz ki, turizm potensialı yalnız qeyri-maddi formada təyin oluna bilməz.

Turizm potensialının qiymətləndirilməsi məsələsinə Leader Avropa müşahidə proqramında da baxılmışdır. Bu proqram çərçivəsində aparılmış tədqiqatda turist potensialının bazar ənənələrinin və rəqabətin nəzərə alınması şərti turist təklifi ilə turist tələbi arasındakı asılılıq əsas götürülmüşdür (LEADER European Observatory – Evaluating a territory's tourism potential, 2005: 165-174). Turizm potensialı müəyyən subyektiv imkan və şəraitin qeyri-maddi ölçüsüdür.Turizm təklifi həm mövcud, həm də mümkün komponentləri özündə cəmləşdirir.

A.Paul və D.Villyam tələblə təklifin qarşılıqlı təsirini turizm cəlbetməsi kimi təyin etmişdir. Turizm potensialından fərqli olaraq, turizm cəlbediciliyi mümkün və mövcud elementlərlə turizm tələbi arasında asılılığa əsaslanır (Zaharia, Stanescu, Stoian, 2010: 155-167).

Nəticə

Davamlı inkişafın təmin olunmasında turizm ehtiyatlarından istifadənin müəyyənləşdirilməsinin və qiymətləndirilməsinin aparılması hesab edilir. Bu baxımdan turizm ehtiyatlarının qiymətləndirilməsində müxtəlif nəzəriyyələrin təhlilinə ehtiyac vardır.

Ədəbiyyat

1. Paşayev, N., Əyyubov, N., Eminov, Z. (2010). Azərbaycan Respublikasının iqtisadi, sosial və siyasi coğrafiyası. Bakı: Çıraq, 416 s.
2. Dennis, M., Donella, M., Jorgen, R., Growth, D. (2007). 30 years later. Translated from English. M.: ICC, 342 p.
3. Nəsiboğlu, M. (2009). Ekoloji təhlükəsizlik və ətraf mühitin monitorinqi. İdman və ətraf mühit. Seminar materialları. Bakı: MOK nəşri, s.14-16.
4. Petrasov, I. (2001). The concept of sustainable development in relation to world tourism. M., Thought, 230 p.
5. Zaharia, R., Stanescu, A., Stoian, C. (2010). Commercial Activitys Contribution to Sustainable Development by Social Responsability Actions: A Vision of SMES. Amfiteatru Econ Romania, p.155-167
6. Turizm davamlı inkişafı. (2012). Yerli planlaşdırma üzrə mütəxəssislər üçün vəsait. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. Bakı, 59 s.
7. Eminov, Z. (2006). Davamlı inkişaf konsepsiyası: Azərbaycanda həyata keçirilməsinin əsas istiqamətləri və problemləri Azərbaycan Coğrafiya Cəmiyyətinin əsərləri, X cild. Bakı, s.52-59.
8. "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (1999). Azərbaycan qəz. Bakı, 4 avqust.
9. Azərbaycan Respublikası ərazisində dövlət mühafizəsinə götürülmüş tarix və mədəniyyət abidələri. (2011). Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Qanunvericiliyi Toplusu. II cild, Bakı: Avrasiya press, s.92-272.
10. Fernandez, J., Sanchez, P., Rivero, M. (2009). Measuring Tourism Sustainability. Proposal for a Composite Index. Tourism Economic. Spain, 15, p.277-296.
11. Muntele, I., Iatu, C. (2006). Tourism geography – Concepts, methods, spatial patterns, Sedcom Libris, Iati, XIV, p.25-36
12. Glavan, V. (2006). Tourism potential and ist development. Ed. Fundatiei Romania de Maine, Bucharest, p.35-46.
13. Hall, C. (1992). Adventure, Sport and Health Tourism. In Special Interest Tourism Weiler B, Hall CM (eds).Bellhaven Press: London, p.141-158
14. LEADER European Observatory – Evaluating a territory's tourism potential. (2005). Romania, p.165-174

Rəyçi: i.ü.f.d. Afət Həsənova

Göndərilib: 18.09.2022 Qəbul edilib: 15.11.2022

DOI: https://doi.org/10.36719/2789-6919/15/20-22

Xədicə Qabil qızı Babayeva
Bakı Avrasiya Universiteti
dissertant
khadija.babayeva@abc.edu.az

İRAN QAŞQAYLARI VƏ AZƏRBAYCAN TÜRKLƏRİNİN ORTAQ DİLİ VƏ TARİXİNƏ ÜMUMİ BAXIŞ

Xülasə

Məqalə Oğuz qövmünün bir parçası olan İran qaşqaylarına həsr olunmuşdur.Araşdırmada Qaşqayların İrana yerləşim tarixindən, habelə onların mənsubiyyətindən bəhs olur. İran qaşqayları ilə Azərbaycan türkləri arasında mövcud qohumluq əlaqələri, onların eyni soykökə mənsubluğundan bəhs olunur. İran qaşqaylarının tarixini araşdıran bir çox mənbələrə istinad edilir. Bu mənbələr qədim dövrdən müasir dövrə qədər, etnoqraf və türkoloqların araşdırmalarına dayanır. Qaşqayların İranın Fars bölgələrinə daha sonra yerləşdirilmələrinin səbəbləri araşdırılır. Eyni zamanda məqalədə Qaşqay mədəniyyətinə də göz atılır və bu mədəniyyətin Azərbaycan türkləri ilə eyni mənbədən qaynaqlandığı sübuta yetirilir.

Açar sözlər: *Azərbaycan, türk, dil, İran, mədəniyyət*

Khadija Gabil Babayeva
Baku Eurasian University
dissertation student
khadija.babayeva@abc.edu.az

An overview of the Iranian Qashgais and Azerbaijani Turks' common language and history

Abstract

The article is dedicated to the Iranian Qashqais, a part of the Oghuz ethnic group. The research deals with the history of the Qashqais entering Iran, as well as their affiliation. The relationship between the Iranian Qashgais and the Azerbaijani Turks, their belonging to the same ancestry, is discussed. Many sources are cited that investigate the history of the Iranian Qashqais. These sources are based on the researches of ethnographers and Turkologists from ancient times to modern times. The reasons of the Qashqai's relocation to the Persian region of Phars are investigated. At the same time, the article mentions the Qashqai culture and proves that this culture originates from the same source as the Turks of Azerbaijan.

Keywords: *Azerbaijan, Qashqai, Turkish, language, Iran, culture*

Giriş

Türk tarixçilərinin, etnoqraflarının o cümlədən türkoloqlarının araşdırmaları nəticəsində aydın olur ki, bu gün Yer kürəsinin müxtəlif ərazilərinə yayılmış türk tayfaları eyni genetikanın daşıyıcılarıdırlar. Türk qövmləri sırasında Oğuz türklərinin də xüsusi yeri və rolu vardır. Oğuz türklərinin xüsusi yerləşim ərazilərindən biri də İran ərazisidir.

Qaşqay türklərinin İrana yerləşimi. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə "İran Türklər"i əsərində İran türkləri ya İran türklüyündən danışılanda ilk öncə xatırlanan Azərbaycan ərazisi olduğunu bildirir. Lakin, bununla yanaşı İran ərazisində Oğuz qövmünə aid Qaşqay tayfalarının da yaşamaqda olduğunu qeyd edir (1).

Türk mədəniyyətinin araşdırıcılarından olan Dilek Ataizi İran İslam Cümhuriyyətində yarı köçəri yaşam tərzini sürdürən və Oğuz soyundan gələn Qaşqaylar haqqında "Kaşqay türklərinin

dili" adlı əsərində məlumat verərkən bu tayfanın özünü türk adlandırdığını və türkcə danışdığını bildirir (Ataizi, 2017: 33-35).

Günümüzdə Qaşqay türkləri İranın mərkəz və güneydə yarı köçəri həyat sürən Oğuz boyundan olan türk xalqıdır. Cavad Safinəjad Aşayir-I Merkez-I Fars adlı əsərində Qaşqay elindən danışarkən belə yazır ki, qaşqay ilinin Səfəvilər dövründən əvvəl Quzey Qafqazdan İrana köç etdiyini, Şah Abbas qaşqaylarının isə daha sonralar Fars bölgəsində yerləşdirilməsindən bəhs etmişdir (Ataizi, 2017: 33).

Qaşqaylarla bağlı qədim qaynaqlardan Qaznəli Sultan Mahmud dönəmində yaşamış tarixçi Ebulfazl Beyhakının Tarih-I Beyhaki və ya digər adı ilə Tarixi-Mesuidi əsərində isə Səlcuqlar zamanında Kaşqarda yaşayan Qara tatarlardan təqribən 20 000 Sad Bin Zengi ilə birlikdə Fars bölgəsinə yerləşdirildiklərindən bəhs olunur (Menuçehr, 2006: 15).

Hazırda aparılan demoqrafik araşdırmalara görə qaşqayların ümumi sayının üç milyon olduğunu və onlardan 2.5 milyonunun İranda və onun mərkəzi şəhərlərindən olan Şirazın ətrafında yaşadığı bildirilir.

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin araşdırmalarında göstərilir ki, Qaşqaylar Tehran bölgəsindən Zərəndə Kərəc, Xar, Veramində farslarla eyni bölgəni paylaşır. O cümlədən Qəzvin, Həmədan bölgələrinin bir çox yerlərində yaşayan türklərin Qaşqaylar olduğunu qeyd etməkdədirlər (Rəsulzadə, 2013: 44).

Aydın Qasımlı özünün "Türklər" əsərində yazır: "Bu gün İran deyilən məmləkətdə beş böyük, dörd kiçik etnos, 37 faiz Türk, 36 faiz Fars, 8 faiz Gilək və Mazandaranlı, 7 faiz Kürd, 4 faiz Lor, 3 faiz Ərəb, 2 faiz Lək, 2 faiz Bəluc və 1 faiz digərləri yaşayır" (Qasımlı, 2012: 376).

Fars vilayətinin ən sıx və ən nüfuzlu qəbiləsi olan Qaşqay tayfası Fars vilayətinin qərb və şimal-qərbini tutmaqdadır. İranın ikinci böyük tayfası olaraq beş böyük və bir neçə kiçik tayfadan ibarətdir (1).

Fərqli fikir söyləyən alimlərdən biri Məhəmməd Tağı Zehtabi Qaşqayların İrana yerləşmələrini eramızın ilk əsrlərinə aid edir və yazır ki, miladın ilk əsrlərindən Orta Asiyadan gələn Türk elləri – Sarpırlar, Savırlar, Gəncəklər, Gərgərlər, Vənəndlər, Qarxunlar, Qazanlar, Muğanlar, Kəngərlər, Qaşqaylar və başqaları yerli Türklərlə bir millət kimi qaynayıb-qarışmışdırlar (Məhəmmədtağı, 67). Xalacları Qaşqayların sələfi hesab edənlərdə az deyildir. Mahmud Kaşğarlı Xalaclar (Kalaclar) Oğuz boylarından biri hesab etmişdir.

Azərbaycanda azərbaycanlıların yaşadığı ərazidə yenə də bir çox kənd, qəsəbə, rayon və yaşayış məntəqələrinə təsadüf olunur ki, onların adları qaşqay qəbilə və tirə adlarının çoxu ilə uyğun və bəzilərinin isə eynidir. Məsələn, Bakının 20 kilometrliyində yerləşən Novxanı kəndini, qaşqayların tərkibində olan əhmədli tirəsini və s. misal göstərmək olar.

Qaşqaylardan M.Bəhmənbəyli və Məlik Mənsurun "Qaşqaylar Qafqaz dağları ətəklərindən köçüb bir neçə əsr Bakı və Ərdəbil vilayətlərində sakin olduqdan sonra İranın cənubuna – Frasa gəlmişdirlər" mülahizəsini mühüm bir həqiqət kimi qəbul etməliyik. Burada tayfa, tirə, oba, kənd və rayon adlarının müqayisəsi, dəqiqləşdirilmələr qaşqayların böyük əksəriyyətinin Azərbaycan mənşəli və Azərbaycan xalqına mənsub olmalarını, Azərbaycandan köçüb Farsa getmələrini isbat edən əsaslı dəlildir. Alim coğrafi adların tarixlə bağlılığını belə izah edərək yazır ki "toponomik dəlil çox mühüm tarixi mənədir" (İbrahimov, Qaşqaylar, 95).

Tağı İbrahimov "Qaşqaylar"adlı əsərində "dil və ədəbiyyat-danışıq dili, yazı dili, nəsr, şeir, folklor bunlarla bağlı olan incəsənət sahələri hər bir azlığın hansı xalqa mənsub olduğunu müəyyənləşdirən əsas əlamətlərdəndir. Qaşqay eli tərkibində birləşən qəbilə tayfa və tirələrin hamısının dili Azərbaycan dilidir" (İbrahimov, Qaşqaylar, 95).

İbrahimov əsərində Fars əyalətində təkcə qaşqayların deyil, türkdilli əhalinin hamısının Azərbaycan dilində danışdığını və vilayətlər arasında çox az ləhcə fərqinin görünməsinə baxmayaraq, onların hamısının dilinin eyni olmasını qeyd etmişdir. Bir çox alimlər o cümlədən İsveç şərqşünası Yarrinq və başqaları qaşqayların danışdığı dilin Azərbaycan türkcəsi olduğunu dəfələrlə qeyd etmiş hətta, M.S.İvanovonların yazılarını belə öz əsərində qeyd etmişdir.

Nəticə

Apardığımız nəticələrdən aydın olur ki, türk oğuz qövmünün bir parçası olan və hazırda böyük əksəriyyəti İranda məskunlaşan qaşqaylar Azərbaycan türkləri ilə eyni soykökə sahibdirlər. Bunu isbat edən mənbələr qaşqayların qədim oğuz türk qövmü olduğunu və türk dövlət quruculuğunda mühüm rol oynadığını isbat edir. Bununla yanaşı onların, əsasən, Azərbaycan türklərinin yaşadığı Ərdəbil bölgəsindən tarixi səbəblərə görə Fars bölgəsinə yerləşdirildiyi göstərilir. Lakin bütün bunlara rəğmən onlar bu gün də öz dilinə və mədəniyyətinə sahib çıxmağa davam edir.

Ədəbiyyat

1. https://www.academia.edu/33405411/Ka%C5%9Fkay_A%C5%9Firetinin_Men%C5%9Fei_ve_Tarihi_Hakk%C4%B1nda_Yakla%C5%9F%C4%B1mlar-Kaşkay. Approaches about the origin and history of their tribes, chronicler international history journal yl-sayı s-154-Yanar Şener
2. Ataizi, D. (2017). Qaşqay türklərinin dili. Ankara: Türk dil Qurumu. 313 s.
3. Menuçehr, K. (2006). Tarixi-i Mübarəzit-i Mərdum-i İL-i Kaskayi. Şiraz: Kiyan Nəşr nəşriyyatı. 16 s.
4. Rəsulzadə, M. (2013). İran türkləri. Bakı, Təknur. 100 s.
5. Qasımlı, A. (2012). Türklər. Bakı, 529 s.
6. Məhəmmədtağı, Z. İran Türklərinin əski tarixi. İkinci cild: İskəndər dövründən İslama qədər. Təbriz, 1379 s.
7. İbrahimov, T. Qaşqaylar. Bakı: Elm., 212 s.

Rəyçi: f.ü.e.d. Fərəh Cəlil

Göndərilib: 09.09.2022 Qəbul edilib: 10.11.2022

DOI: https://doi.org/10.36719/2789-6919/15/23-25

Nəhayət Mübariz qızı Hüseynli
Bakı Slavyan Universiteti
bakalavr
nehayet.huseynli@gmail.com

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ CİNAYƏT HÜQUQU: PREDMETİ, VƏZİFƏLƏRİ, PRİNSİPLƏRİ

Xülasə

Sözügedən məqalədə Azərbaycan Respublikası cinayət hüququnun anlayışından bəhs edilir. Burada cinayət hüququnun mahiyyəti, predmeti və prinsipləri müzakirə edilir. Məqalədə göstərilir ki, hüquq prinsipləri həm obyektiv, həm də subyektiv kateqoriyadır. Onların obyektivliyi özlərində cəmləşən əsas ideyaların cinayətkarlıqla mübarizə sahəsindəki obyektiv tələbatı əks etdirməsində və həm hüququn konkret normalarında, həm də hüquqtətbiqetmə fəaliyyətində reallaşması zamanı öz məcburi təcəssümünü tapmasında istifadə olunur. Prinsiplərin subyektivliyi onların insanların şüurlu fəaliyyətinin məhsulu olması ilə müəyyən edildi. Prinsiplər onların obyektiv qanunauyğunluqlarının dərk edilməsi əsasında insanlar tərəfindən formalaşdırılır. Sonra onlar ictimai şüur tərəfindən qavranılır və hüquq ideologiyasının tərkib hissəsi qismində üzə çıxır.

Açar sözlər: *cinayət hüququ, predmet, vəzifə, prinsiplər, tənzimetmə*

Nahayat Mubariz Huseynli
Baku Slavic University
bachelor
nehayet.huseynli@gmail.com

Criminal law of the Republic of Azerbaijan: subject, duties, principles

Abstract

The mentioned article discusses the concept of the criminal law of the Azerbaijan Republic. Here the essence, subject and principles of criminal law are considered. The article shows that legal principles are both objective and subjective categories. Their objectivity is used to reflect the objective needs of the main ideas in the field of combating crime and finds its obligatory embodiment both in specific rules of law and in law enforcement. The subjectivity of the principles was determined by the fact that they are the product of the conscious activity of people. Principles are formed by people based on the perception of their objective laws. Then they are perceived by the public consciousness and act as part of the legal ideology.

Keywords: *criminal law, subject, duty, principles, regulation*

Giriş

Cinayət hüququ hüququn ən geniş və fundamental sahələrindən biridir. Onun iki əsas və başlıca anlayışı vardır: cinayət və cəza. Cinayət hüququnun toxunduğu bütün məsələlər də məhz bu iki anlayışla sıx surətdə və bilavasitə əlaqədardır. Belə ki, ölkənin ictimai həyatı üçün təhlükəli olan əməllərin cinayət olması və cinayətə görə cəzanın verilməsi ilə bağlı münasibətlər yaranır. Bu münasibətlərin bir tərəfində cinayət törətmiş şəxs, digər tərəfində isə həmin şəxsi cəzalandırmağa səlahiyyətli olan dövlət durur. Göstərilən münasibətlər hüquq normaları ilə tənzimlənir. Bu normaların məcmusu cinayət hüququ adlanır. Cinyət hüququ dedikdə, cinayət ilə bağlı olaraq cinayət törətmiş şəxslə dövlət arasında yaranan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür (1).

“Cinayət hüququ cinayətkarlıqla mübarizədə strateji və taktiki cəhətləri müəyyən edən cinayət üzrə siyasətin həyata keçirilməsi vasitəsidir. Müasir mərhələdə bu siyasət iki əsas tendensiya ilə xarakterizə olunur. Birincisi, ağır cinayət törədən, yaxud cinayət qanununu dəfələrlə pozan şəxslərə

(xüsusilə residivistlərə, peşəkar cinayətkarlara-mafiya strukturlarının, yaxşı təşkil olunmuş cinayət qruplarının rəhbərlərinə) sərt cəza tədbirlərinin tətbiqi, ikincisi, böyük ictimai təhlükə hesab edilməyən cinayətlərə görə cinayət məsuliyyətinin sferalarının məhdudlaşdırılması.Belə ki, cinayət qanununu ilk dəfə pozan şəxsə cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar olmayan cəza tətbiq edilir. Bu, şərti məhkumetmə, hökmün icrasını təxirə salma, habelə cəzanı əvəz edən digər inzibati, tərbiyəvi və ictimai xarakterli tədbirlərlə həyata keçirilə bilər”(2).

Cinayət hüququ hüququn başqa sahələrindən özünün predmetinə – tənzim etdiyi ictimai münasibətlərin xarakterinə görə fərqlənir. Bildiyimiz kimi, hər bir hüquq sahəsinin predmeti o hüquq sahəsinin normaları ilə tənzimlənən müəyyən ictimai münasibətlərdir. Məhz hüququn tənzimetmə predmeti hüquq sisteminin sahələrə bölünməsinin başlıca meyarı hesab edilir. Cinayət hüququnun hüquqi nizamasalma predmeti-cinayət hadisəsininbaş verməsi ilə əlaqədar yaranan cinayət-hüquqi münasibətlərdir.Ədəbiyyatda cinayət hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlər öz spesifikliyini tənzimləmək məqsədi ilə onlara təsir edən hüquqi vasitələrin məcmusu olaraq hüququn müxtəlif sahələrə ayrılmasında müəyyən rol oynayır (3).

Cinayət qanununun məkana görə qüvvəsinin universal prinsipinin tələblərinə riayət etmək Azərbaycan Respublikasının cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində beynəlxalq-hüquq öhdəliklərindən irəli gəlir. Universal prinsipin mahiyyətinə görəşəxsin hansı ölkənin vətəndaşı olmasından və cinayətin hansı ölkənin ərazisində törədilməsindən asılı olmayaraq, onu istənilən dövlətin özünün milli qanunvericiliyi ilə cinayət məsuliyyətinə almaq səlahiyyəti vardır.

Cinayət hüququ hüququn başqa sahələrində ən böyük özünün predmetinə-tənzim etdiyi ictimai münasibətlərin xarakterinə görə fərqlənir. Bildiyimiz kimi, hər bir hüquq sahəsinin predmeti bu hüquq sahəsinin normaları ilə tənzimlənən müəyyən ictimai münasibətlərdir. Məhz, bu hüququn tənzimetmə predmeti hüquq sisteminin sahələrə bölünməsinin başlıca meyarı hesab edilir. Cinayət hüququnun hüquqi nizamasalma predmeti-cinayət hadisəsinin baş verməsi ilə əlaqədar yaranan cinayət-hüquqi münsibətlərdir. Ədəbiyyatda cinayət hüququ ilə tənzim olunan və cinayət hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin üç növü mövcuddur:

Birinci növ ictimai münasibətlər tənzimedici və qoruyucu cinayət hüquq münasibətləridir. Cinayət hüququnun tənzimetmə predmeti cinayətin törədilməsi ilə yaranan neqativ ictimai münasibətlərdir. Bu, qanunun qadağan etdiyi cinayətkar hərəkətə yol vermiş şəxs ilə istintaq orqanlarının simasında dövlət arasındakı münasibətlərdir. Bu münasibətdə tərəflərin, yəni cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxslə dövlətin hüquq və vəzifələri yaranmış cinayət hüquq münasibətlərinin məzmununu təşkil edir. Bu hüquqi münasibətlərin hər bir subyekti müəyyən hüquqlara malikdir və müvafiq vəzifə daşıyır. Belə ki, birinci subyekt cinayət törətdiyinə görə cinayət qanununun onun üçün nəzərdə tutduğu xoşagəlməz nəticələrlə üzləşməsi, həmin cinayət hüquq normalarını müəyyən etdiyi cəzanı çəkməlidir. Digər subyektin-dövlətin, onun adından çıxış edən məhkəmənin qanunu tətbiq etmək, təqsirkarı cəzalandırmaq hüququ vardır. Ancaq bu hüquq həmin orqanları məcbur edir ki, cinayət törətmiş şəxsi cinayət məsuliyyətinə cəlb etsin, məhkəmə cinayət məsuliyyəti şərtlərinə uyğun olaraq cəza müəyyən etsin. Bununla belə, yaranmış cinayət-hüquq münasibətləri çərçivəsində cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin öz hüququ, dövləti təmsil edən məhkəmənin də müəyyən vəzifəsi vardır.

Təqsirkarın törətdiyi əməli nəzərdə tutan qanunda məsuliyyətə alınmasını tələb etmək hüququ vardır. İstintaq orqanlarının və məhkəmənin vəzifəsi törədilən cinayətdəşəxsin təqsirli olduğunu aydınlaşdırmaq, onun əməlini dürüst nəzərdə tutan qanunla məsuliyyətinin həll edilməsinə təminat verməkdir. Beləliklə, cinayət hüququnun tənzimetmə predmeti cinayətin törədilməsi ilə cinayət törədən şəxslə dövləti təmsil edən səlahiyyətli orqanlar arasında hüquq münasibətlərinin reallaşdırılmasıdır.

Cinayət hüququnun mühafizəedici predmeti-qorunması zəruri olan cinayət qanunu ilə müdafiə altına alınan ictimai münasibətlər sistemidir. Qanun cinayət sayılan əməlləri və bunlara görə tətbiq ediləcək cəzaları cinayət-hüquqi qadağalarla vətəndaşlar üzərində cinayət törətməkdən çəkinmə öhdəliyi müəyyən etməklə, cəmiyyətdə insanların davranışına müəyyən təsir etməklə, cəmiyyət üzvlərini cinayətdən çəkindirərək ictimai münasibətləri qoruyur.

Cinayət hüququnun predmetinə daxil olan üçüncü növ ictimai münasibətlər cinayət hüquq normaları ilə tənzimlənir. Bu normalar təhlükəli qəsdlərdən zəruri müdafiə, sonzərurət, cinayətkarın

yaxalanması zamanı və s. zəruri hallarda və cinayətkar hərəkətləri istisna edən digər şəraitdə adamlara, qarşı tərəfə zərər yetirmək hüququ verir. Burada, məsələn, özünün zəruri müdafiə hüququnu həyata keçirən adam, bir tərəfdən şəxsiyyətin, cəmiyyət və ya dövlətin maraqlarına qəsd edənlə, mövcud olan cinayət-hüquqi qadağaları pozanla hüquqi münasibətlərə girir. Digər tərəfdən, müdafiə olunanın davranışını yalnız məhkəmə və prokuror, istintaq orqanları düzgün saya bilir. Hər bir halda məhz onlar təhlükəli qəsddən müdafiə zamanı zərər yetirilməsi ilə bağlı hadisəni hərtərəfli araşdırmalı və müdafiə olunması hərəkətinin qanuniliyini təsdiq etməli, rəsmi olaraq onu məsuliyyətdən azad etməlidirlər.

Cinayət hüququnun predmetini təşkil edən ictimai münasibətlərin öz spesifik tənzimləmə metodu vardır. Metod ictimai münasibətləri tənzimləmək məqsədi ilə onlara təsir edən hüquqi vasitələrin məcmusu olaraq hüququn müxtəlif sahələrə ayrılmasında müəyyən rol oynayır.

"Cinayət hüquqnun əsas vəzifəsi-cəmiyyəti ən təhlükəli hüquq pozuntularından müdafiə etməkdir. Buna görə də cinayət hüququnun əsas funksiyası mühafizəedici funksiyadır. Bununla belə, cinayət hüququ ümumi və xüsusi xəbərdaredici, həmçinin, tərbiyəvi funksiyaları da həyata keçirir" (4).

Cinayət hüququnun prinsipləri cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinə söykənir, cəmiyyətdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qarantına xidmət edir. Ümumiyyətlə, hüquqi prinsiplərin cinayət hüquq norması ilə əlaqəsi necədir? Cinayət hüququ prinsipləri hansı istiqamətlərdə cinayət hüququ funksiyalarına təsir göstərir? Cinayət hüququ prinsipləri obyektiv, yaxud subyektiv xarakterli fenomenlərdirmi? Öncə qeyd edək ki, hüquqi prinsiplər tarixi və məntiqi baxımdan bir tərəfdən obyektiv ictimai varlığı, onun qanunauyğunluqlarını əks etdirir; digər tərəfdən belə inikas tarixən insanların şüurundan keçərək formula edildiyi üçün onun həm də subyektiv tərəfi vardır. Hüquqi prinsiplər idrak nəzəriyyəsi baxımından bir tərəfdən müəyyən tarixi dövrdə yaşayan insanların, hakim qüvvələrin hüquqla bağlı ideyalarından, müddəalarından ibarətdir. Digər tərəfdən hüquqi prinsiplər ümumiləşdirilmiş formada tələblərdən ibarət olub, ictimai münasibətlərin iştirakçılarına ünvanlanır. Beləliklə, cinayət hüququnun prinsipləri dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında qanunvericilikdə ifadə olunan və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin təcrübəsində formalaşmış, cəmiyyətin inkişafının siyasi, iqtisadi və sosial qanunauyğunluqlarını, eləcə də, əməliyyat axtarışı fəaliyyətinin mahiyyətinə, məqsədlərinə, vəzifələrinə və həyata keçirilməsi prosesinə münasibətdə vətəndaşların əxlaqi və hüquqi təsəvvürlərini əks etdirən ümumi müddəalar, rəhbər ideyalar başa düşülür" (5).

Nəticə

Beləliklə, məqalədən belə nəticə çıxartmaq olar ki, cinayət hüququ vahid hüquq sisteminin müstəqil sahəsi kimi cinayət məsuliyyətinin prinsiplərini və əsaslarını, cinayət sayılan əməllərin dairəsini, cinayətə görə tətbiq edilən cəzanın növlərini və həddini, cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmənin şərtlərini müəyyən edən, dövləthakimiyyətinin ali orqanı tərəfindən qəbul edilən hüquq normalarının məcmusudur. Cinayət hüququnun bir sıra digər hüquq sahələri ilə, o cümlədən, cinayət-prosessual, cəzalarn icrası hüququ, inzibati hüquqla oxşar cəhətləri vardır. Bu oxşarlıq həmin hüquq sahələrinin hüquq pozuntularına qarşı yönəlməsindən, onların vəzifələrindən irəli gəlir.

Ədəbiyyat

1. https://wikipedia.org>wiki
2. https://www.muhaz.org/1-cinayet-huququnun-anlayısı-vezifeleri
3. https://www/pa.edu.az>library>1_m.1.pdf
4. https//kayzen.p.a.edu.az>blog>law
5. https://www.p.a.edu>674_cah/mubarize

Rəyçi: h.ü.e.d. Əmir Əliyev

Göndərilib: 13.09.2022 Qəbul edilib: 03.11.2022

DOI: https://doi.org/10.36719/2789-6919/15/26-28

Mirzəbala Təbrik oğlu Poladov
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
doktorant
mirze.poladov@list.ru

ANALİTİKANIN ƏMƏK MÜNASİBƏTLƏRİNİN TƏKMİLLƏŞDİRMƏSİNDƏ ROLU

Xülasə

Texnologiyanının sürətlə inkişaf etməsi nəticəsində formalaşan informasiya əsrində məlumatların əlaqələrin qurulmasının asanlaşması, axınının sürətlənməsi, elmin öz inkişafının pik həddinə çatması və s. kimi amillərin nəticəsində idarəetmə kimi sahələr hərtərəfli inkişaf etməyə başlamışdır. Şirkətlər müasir dövrün imkanlarına və tələblərinə uyğun olaraq klassik idarəetmə nəzəriyyələrindən birdəfəlik uzaqlaşmaq və hazırki dəyişim sürətinə uyğunlaşmaq fikrini qəbul etməlidirlər. Son 90 il ərzində İRİ baş vermiş bir sıra köklü dəyişikliklər nəticəsində İRİ əməliyyat yönümlüdən strategiya yönümlü istiqamətə doğru hərəkət etmişdir.

Açar sözlər: *İnsan potensialı, insan resursları, analitika, əmək, iş*

Mirzabala Tabrik Poladov
Azerbaijan State Oil and Industrial University
PhD student
mirze.poladov@list.ru

The role of analytics in improving labor relations

Abstract

In the information age formed as a result of the rapid development of technology, it is easier to establish connections, speed up the flow of information, reach the peak of the development of science, etc. As a result of such factors, areas such as management began to develop comprehensively. Companies must accept the idea of moving away from classical management theories and adapting to the current speed of change according to the opportunities and requirements of the modern era. Over the past 90 years, HRM has moved from an operation-oriented to a strategy-oriented direction as a result of a series of radical changes.

Keywords: *Human potential, human resources, analytics, labor, business*

Giriş

Bu gün müəyyən qədər təcrübəyə və maliyyə resurslarına sahib, dəyişikliklərə effektiv şəkildə reaksiya verən və daima inkişafa köklənən təşkilatların öz fəliyyətlərinə data analizini tətbiq etmə şansı digər şirkətlərə nisbətən daha yüksəkdir. "Big Data" kimi adlandırılan, "verilənlər", "məlumatlar", "informasiyalar" kimi mənaları olan bu termin günümüzdə aktualdır (Sant, 2016: 91).

İR analitikası nədir və onun tətbiqi hansı üstünlükləri vəd edir?

İRİ-nin konsepsiyası daha effektiv və məhsuldar töhfə verən mexanizm hazırlamaq və bununla şirkətin məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin etməkdir. Bu gün bütün şirkətlərdə İR departamentinin olması heç də təsadüfi deyil. İR və onunla bağlı proseslər rəqabət üstünlüklərinə sahib olmaq və şirkətlərin fəaliyyətlərini uğurla davam etdirə bilmələri üçün kifayət qədər aktual xarakter daşıyır.

Hazırda İRİ sahəsində yeni bir tendensiya - İR analitikası gündəmdədir. İR analitikası, etibarlı informasiyalarla əlaqəli olan İR-nın idarə edilməsinə istiqamətləndirilmiş bir fəaliyyətdir. İR analitik modelləri işçiləri və bundan əlavə yeni namizədləri statistik modellər vasitəsi ilə daha yaxşı tanımaq, işə qəbul və işdən sonrakı proseslərdə düzgün qərar qəbul etməyə imkan verir. Keçən son 100 il ərzində İRİ əməliyyat yönümlüdən strategiya yönümlü istiqamətə doğru hərəkət etmişdir

(Bersin, O'Leonard, Wang-Audia, 2013). Hazırki dövrdə isə data yönümlü İRİ aktualdır. Bu günki dövrdə "Royal Dutch Shell", "IBM" "Google", "Facebook", "Xerox", "Juniper Networks", "İnstagram" kimi müxtəlif sahələrdə dünyanın öndə gedən şirkətləri data analitikasından, həmçinin İR analitikasından effektiv istifadə edirlər. "IBM" işçi anketlərini və testlərin nəticələrini menecerlərin qiymətləndirilmələri ilə müqayisə etmiş, satış sahəsində müvəffəqiyyətli olmaq üçün ən vacib xarakteristikanın əslində "emosional cəsarət" olduğunu müəyyən etmişdir. Bu kriteriyalara uyğun olan namizədləri işə cəlb edən "IBM" tezliklə satışlarının həcmini yüksəltmişdir. Data üzərində qurulmuş bir şirkət olan hamımızın yaxşı tanıdığı – "Google" də İR analitikasından istifadə etməklə işə qəbul proseslərini qiymətləndirir. "Deilotte" institunun apardığı araşdırma İR analitikasından istifadə edən təşkilatların, istifadə etməyən təşkilatlara görə əhəmiyyətli bir üstünlüyə sahib olduğunu ortaya qomuşdur. Araşdırmaya görə, fəaliyyətləri zamanı qəbul etdikləri qərarları dəstəkləmək üçün İR analitikasından istifadə edən təşkilatların, digər təşkilatlara nisbətən üç illik orta qazancı 82%-ə qədər daha yüksək olur (Agarwal, 2018: 33).

Üst səviyyə işəgötürənlər institutu (Top Employers Institute) və "Bright & Company | HR Strategy"- nin 2016-ci ildə birgə reallaşdırdığı araşdırmada dünya üzrə 200 şirkət arasında sorğu keçirilmişdir. "Bright & Company | HR Strategy" İR, sorğu və anketlər, eyni zamanda analitika ilə bağlı kifayət qədər təcrübəyə və biliklərə sahib olduğundan, sorğunun nəticələrini dərindən araşdırmağa nail olub. Analitikadan yüksək səviyyədə istfadə edən (I qrup) və analitikadan istifadəyə yeni başlayan (II qrup) 200 təşkilat arasında sorğu aparılmış - onların təcrübələri, tətbiqləri, istifadə etdikləri metodlar sorğu nəticəsində öyrənilmişdir.

Şirkət rəhbərləri adətən öz çalışanlarına yüksək səviyyədə investisiya qoyurlar, lakin, İR menecerlərinin əksəriyyəti işçilərə qoyulan bu cür sərmayələrin dəyərini və gəlirlərini "sübut edə bilmirlər". Lakin, mövcud rəqabət mühitində şirkət rəhbərləri və İR menecerləri İR inkişaf etdirmək üçün İR analtikasını qəbul etməlidirlər (Reddy, 2017: 649).

Adətən əksər təşkilatların İR analtikasının imkanlarını mənimsəməsi çətin olur. "Deloitte" institutu tərəfindən 2018-ci ildə aparılan "Qlobal İnsan Kapitalı Tendensiyaları" araşdırması çərçivəsində 124 ölkədəki 11.000 iş adamı və İR meneceri arasında sorğu keçirilmişdir. Sorğuda iştirak edənlərin 84%-i yəni təxminən 9.420 nəfəri, İR xərclərini idarə etmək üçün analitikadan istifadəni vacib hesab edərək, İR analitikasının tətbiqi nəticəsində əldə edilən nəticənin yüksək olduğunu vurğulamışdır (Agarwal, 2018: 18). İR analitikasının tətbiqi zamanı dataların təhlükəsizliyi məslələri də vacib rol oynayır. Belə ki, işçilərin əksəriyyəti məlumatların kiber hücumlara qarşı həssas ola biləcəyindən qorxur, yəni onlara aid məlumatların ələ keçirilməsindən ehtiyat edirlər. Sorğuda iştirak edən şirkətlərin 75%-i məlumatların mühafizəsinin vacibliyini qəbul etsə də, onlardan yalnız 22%-i işçilərin məlumatlarını qorumaq üçün yüksək səviyyəli mexanizimlərə malikdir (Agarwal, 2018: 76).

Uğurlu İR analitikası tətbiq etmək üçün hansı addımlar atılmalıdır? Analitika təşkilati strategiyanın mərkəzini təşkil edir. Bu baxımdan atılmalı olan ilk addımlardan biri, bütün məlumatları idarə etmək və təhlil etmək üçün düzgün strategiya və texnologiyaya investisiya qoymaqdır. "Bright & Company | HR Strategy" İR analitikasının tətbiqinə başlamaq istəyən və ya bu haqqda öyrənmək istəyən təşkilatlara bir sıra önəmli tövsiyyələr təqdim etmişdir:

1. İş proseslərinin yaxşılaşdırılması İR analitikasının tətbiqi ilə reallaşdırılmalıdır;
2. İR analitikası tətbiqləri şirkətin strategiyasına uyğun olmalıdır;
3. Əmin olun ki, həm İR ilə bağlı, həm də təhlil etməyi hədəflədiyiniz digər istiqamətlər ilə əlaqədar olan məlumatlarınız dəqiq və etibarlıdır;
4. Məlumatların məxfiliyi və idarə olunması prosesləri cəlb edilmiş bütün tərəflərlə öncədən mübahisə edilməli, qərarlar qəbul edilməli daha sonra isə məlumatların toplanmasına və təhlilinə başlamazdan əvvəl dəqiq sənədləşdirilməlidir;
5. Məlumatlar və ya datalar ehtiyac olarkən istifadə etmək məqsədilə prosesə öncədən cəlb edilmiş bütün tərəflərə əlçatan olmalıdır;
6. İR analitikasının təhvil tarixi dəqiq müəyyənləşdirilməlir və s. (Top Employers Institute and Bright & Company, 2016: 9).

Nəticə

Artıq İRİ-də əsəs hədəf - "şirkətə ən bacarıqlı, bilikli insanları hansı yolla cəlb etməli və həmçinin qarşıya qoyulmuş ortaq bir məqsədə çalışanlarla birlikdə necə sahib olmalı?" sualına cavab vermək olmalıdır; Şirkətlər İR analitikası sahəsində kifayət qədər bacarıqlara sahib olan analitikləri fəaliyyət proseslərinə daxil etməlidirlər; İR menecerləri şirkətin ehtiyaclarını ödəmək üçün İR analitikasını təşkilati məzmuna, hədəfə və mövcud strategiyasına uyğunlaşdırmalıdırlar; İR analitikasından istifadə zamanı datalar etibarlı və dəqiq olmalıdır; Şirkət rəhbərliyi işçilərə də müştərilərə qarşı olduğu kimi həssaslıqla yanaşmalı, onların motivasiyasını və şirkətə olan etimadını artırmaq üçün addımlar atılmalıdır;

Ədəbiyyat

1. Sant, S. (2016). A study on the HR analytics competitive advantage for organization as a HR strategy. Journal of Advances in Business Management. 2, 91 p.
2. Bersin, J., O'Leonard, K., Wang-Audia, W. (2013). High-impact talent analytics: Building a world-class HR measurement and analytics function, Bersin by Deloitte.
3. Agarwal, D., Bersin, J., Lahiri, G., Schwartz, J., Volini, E. (2018). Global Human Capital Trends: The rise of the social enterprise, 114 p.
4. Reddy, P. (2017). HR analytics-An effective evidence based HRM tool. International Journal of Business and Management Invention, 6(7), p.23-34.
5. Top Employers Institute and Bright & Company | HR strategy. (2016). Organisıng for HR Analytics Success Results of the HR Reporting & Analytics Study. 26 p.

Rəyçi: i.ü.f.d. Kamran İsayev

Göndərilib: 11.09.2022 Qəbul edilib: 04.11.2022

İÇİNDƏKİLƏR

Lala Azad Hamidli
Using Jungian learning styles to improve academic performance ………………………………… 7
Şəhla Akif qızı Səfərli
Turizmin inkişafının nəzəri aspektləri……………………………………………………………...13
Xədicə Qabil qızı Babayeva
İran qaşqayları və Azərbaycan türklərinin ortaq dili və tarixinə ümumi baxış……………………..20
Nəhayət Mübariz qızı Hüseynli
Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququ: predmeti, vəzifələri, prinsipləri ………………..….23
Mirzəbala Təbrik oğlu Poladov
Analitikanın əmək münasibətlərinin təkmilləşdirməsində rolu …………………………………....26

İmzalandı: 18.12.2022
Formatı: 60/84, 1/8
H/n həcmi: 3,75 ç.v.
Sifariş: 600

https://aem.az saytında çap olunub.
Ünvan: Bakı şəh., Mətbuat prospekti, 529-cu məh.
“Azərbaycan” nəşriyyatı, 6-cı mərtəbə
Tel.: +994 50 209 59 68
+994 55 209 59 68
+994 12 510 63 99
e-mail: info@aem.az